

RISTO MARJOMAA

Psykologien sotaanmarssi

Sotapsykologian synty ensimmäisen maailmansodan aikana

Ensimmäisen maailmansodan syttyessä sodan psykologia oli useimmille yhä tuntematon käsite. Länsirintaman ennennäkemättömän kauhistuttavat olosuhteet alkoivat kuitenkin pian aiheuttaa sotilaille niin vakavia psyykkisiä oireita, että armeijoiden oli rintaman molemmin puolin hyväksyttävä psykologien mukaantulo lääkintähuoltoon ja koulutukseen. Samalla sotalaitokset joutuivat luopumaan myös osasta itsenäisyyttään keskeisinä pitämillään alueilla.

■ Sotapäälliköitä on länsimaissa perinteisesti pidetty johtavina asiantuntijoina lähes kaikessa sodankäyntiin liittyvässä. Strategian ja taktiikan ohella kenraalit ovat hallinneet armeijansa huoltoa, arvioineet sille soveltuvaa aseistusta ja huolehtineet sotilaiden koulutuksesta. 'Siviilien' sotkeutumista sotalaitoksen toimintaan on karsastettu. Teollinen vallankumous alkoi 1800-luvulla murtaa tällaisen itseriittoisuuden perusteita. Aseteknologian kehitys tuotti kiihtyvällä vauhdilla uusia aseita, joiden käytön ymmärtäminen vaati yhä monimutkaisempaa teknistä tietämystä. Huoltotarpeiden kasvu ja käytettävissä olevien teollisten resurssien määrä tekivät logistiikan järjestämisestä mahdotonta ilman erillistä hallintokoneistoa.¹

Ensimmäinen maailmansota merkitsi tämän kehityskulun huipentumaa. Uusia aseita ei enää tuotettu sotilaiden pyynnöstä, vaan heille tyrkytettiin keksintöjä, joiden tehokkaasta käyttötarkoituksesta he eivät aina olleet lainkaan varmoja. Miljoona-armeijoiden massiivinen huolto oli valtionhallinnon ja teknokraattien käsissä ja sen tar-

peisiin valjastettiin kokonaisia kansantalouksia. Yhä uudet tieteenalat valjastettiin totaalisen sodan palvelukseen. Niiden joukossa myös psykologia, jonka sotilaalliseen merkitykseen ei moni vielä ennen sotaa uskonut. Seuraavassa käsitellään sitä, miksi ja miten näin tapahtui.

Hylkiöistä kansalaisen esikuvaksi

Perinteisesti Euroopan valtaapitävät olivat täyttäneet sotajoukkojensa rivit värväämällä, usein pakkokeinoin, maaseudun ja kaupunkien köyhälistön poikia. Ajatuksena oli koota armeijaan yhteiskunnan 'hyödyttömät', joiden työpanoksen menettämisestä ei tarvinnut välittää. Rivisotilaan arvostus ei ollut korkealla. Sotaan lähes universaalisti liitetyt sankaruuden ja uhrimielen tunnot varattiin, ainakin ylempien luokkien mielissä, pääosin aatelista koostuvalle upseeristolle. Aateli perusteli asemaansa yhteiskunnan ylimpänä kastina nimenomaisesti soturikunniallaan; samalla se suhtautui rivisotilaihin hylkiöinä, joiden lyhyt elämä oli syystäkin kurjuutta täynnä.²

Aatelin vaalima ihanne luokkajakoisesta sotalaitoksesta alkoi murtua Ranskan vallankumouksen ja nationalismin nousun myötä. Jos kansallisvaltion kerran tuli perustua kansalaisiin, oli luonnollista, että he vastaisivat myös sen puolustuksesta. Hierarkkisen luokkayhteiskunnan sijasta yleiseen asevelvollisuuteen perustuvan sotalaitoksen tuli kuvastaa kaikkien kansalaisten, eli käytännössä miesten, yhteistä arvomaailmaa. Rivisotilaat eivät enää muodostaneet erillistä halveksittua luokkaansa vaan palasivat palvelusaikansa jälkeen siviiliyhteiskuntaan täysivaltaisina kansalaisina. Ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä asevelvollisuus kesti Ranskassa kolme vuotta. Väestöltään suuremman Saksan nuorukaiset selvisivät vuotta lyhyemmällä ajalla. Lavastonsa suojaama Iso-Britannia luotti pienen ammattiarmeijaan, mutta erilaiset ko-

1. Robert L. O'Connell (1990) *Of Arms and Men. A History of War, Weapons, and Aggression*, Oxford: Oxford University Press (1st publ. 1989), 189–240.

2. Christopher Duffy (1998) *The Military Experience in the Age of Reason*, London: Wordsworth Editions (1st ed. 1987), 35–136.

dinturvajoukot pitivät huolen siitä, että merkittävä osa miespuolisista briteistäkin sai ainakin jonkinlaisen käsityksen sotilaselämästä.³

Kansalaisotilaiden esiinmarssi asetti sotilaskouluttajat uudenlaisten ongelmien eteen. Sotaväen luomisessa ei vielä riitä, että sotilaat saadaan koottua, koulutettua, aseistettua ja muonitettua. Heidät täytyy saada myös taistelemaan. Vanhan järjestelmän aikana pohjasakkana pidettyjä rivisotilaita 'motivoitiin' ensi sijassa kurinpidollisin menetelmin. Vähäisimmistäkin määräysten rikkomisesta rangaistiin ankarasti ja kuolemantuomiot olivat yleisiä. Lähtökohtana pidettiin ajatusta, jonka mukaan sotilaiden tuli pelätä omia upseereitaan enemmän kuin vihollista.⁴

Kurinpidon ohella perinteinen sotilaskoulutus keskittyi fyysisen kunnan ja sotilastaitojen kohentamiseen marssin, sulkeisten ja aseharjoitusten avulla. Myös henkisesti koulutuksella oli sijansa. Jatkuvan äkseerauksen uskottiin lopulta ehdollistavan sotilaat tekemään kyselemättä mitä käsketään. Ankara ruumiillinen harjoitus sopi toki asevelvollisillekin, mutta heitä ei voinut aiempaan tapaan ruoskia ja teloittaa. Säälimätöntä kuria ei muutoinkaan katsottu enää tarvittavan entisessä määrin, sillä kansalaisoturien oletettiin olevan valmiit vaarantamaan henkensä vapaaehtoisesti kodin ja isänmaan puolesta. Osaltaan tästä piti huolen kehittyvä kansakoululaitos, joka korosti nuorten asevelvollisten edustavan kansojensa korkeimpia ihanteita: rohkeutta ja uhrautuvaisuutta.⁵

Rauhan aikana kansallinen sankarimyytti saattoi kyllä motivoida alokkaita osallistumaan innokkaasti koulutukseen. Ongelmana oli kuitenkin se, että kyseessä oli myytti. Usko kansalliseen tai rodulliseen ylemmyyteen ruokki luottamusta nopeaan voittoon usein pelkurimaisiksi miellettyistä naapurikansoista. Kouluttajat saattoivat tosin pudistella päitään nuorukaisten haaveille vihollisen surmaamisesta paljain käsin, mutta varsinaista haittaa tällaisesta puberteettisesta maskuliinisuudesta ei näyttänyt olevan. Ei niin kauan kun todellinen sota oli vain etäinen mahdollisuus.⁶

Länsirintama ja totaalinen sota

Jättiläisarmeijat yhdistettynä tehokkaaseen logistiikkaan johtivat ensimmäisen maailmansodan syttyttyä lännessä pian tilanteeseen, johon kukaan ei ollut oikein osannut varautua. Kasvanut tulivoima suosi puolustajaa jähmettämällä rintamat paikoilleen ja levitti ne lopulta koko Ranskan halki. Teollinen tuotanto puolestaan mahdollisti rintamasodan jatkamisen kuukaudesta toiseen ilman, että kummankaan puolen oli annettava periksi. Rautateiden ja muun huoltoverkon rakentaminen juurrutti länsirintaman lopulta niin tiukasti paikalleen, ettei sitä saatu liikkeelle seuraavaan neljään vuoteen. Läpimurtoa toki yritettiin jatkuvasti, ja tappiot kasvoivat nopeasti ennen näkemättömiksi.⁷

Ensimmäinen maailmansota erosi sotakokemuksena kaikista aiemmista. Perinteisissä sodissa varsinaisia taisteluita oli käyty harvaksen, ja ne olivat piirityksiä lukuun ottamatta kestäneet korkeintaan muutaman päivän. Länsirintamalla sotilaat joutuivat

3. Ranskassa pitkä palvelusaika nostatti asevelvollisten parissa levottomuuksia vielä aivan sodan alla. Jean-Jacques Becker (1992) 'La Bataille de la Marne, ou la fin des illusions', teoksessa (ei toim.) 14–18: *Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 126. Suomi muodosti tässä suhteessa poikkeuksen Euroopassa, sillä Suomen armeijan lakkauttamisen jälkeen 1901 maassa ei ollut lainkaan asevelvollisuutta.

4. Duffy (1998) 69–104.

5. Kansallisista myyteistä Joanna Bourke (2000) *An Intimate History of Killing: Face to face killing in twentieth-century warfare*, London: Granta Books (1st publ. 1999) 117–132. Paul Kennedy & Anthony Nicholls (toim.) (1981) *Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany Before 1914*, London & Basingstoke: The Macmillan Press Ltd. Michel Winock (1992) 'Au nom de la patrie...' teoksessa (ei toim.) 14–18: *Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 12–14. Daniel Pick (1996) *War Machine. The Rationalisation of Slaughter in the Modern Age*. New Haven & London: Yale University Press (1st publ. 1993) 88–114 ja 198–199.

6. Sotilaiden asenteista Bourke (2000) 77–78. John Keegan (1989) *The Illustrated Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, New York etc.: Viking, 192–203. Jon E. Lewis (toim.) (1998) *The Mammoth Book of War Diaries & Letters: Life on the Battlefield in the Words of the Ordinary Soldier*, London: Robinson, 248–255.

7. Yksin ranskalaiset menettivät sodan ensimmäisten kuukausien aikana 300 000 miestä kaatuneina, eli 2 000 päivässä. Jean-Jacques Becker & Stéphane Audoin-Rouzeau (1995) *La France, La Nation, La Guerre: 1850–1920*. Paris: Sedes, 285.

olemaan tulen alla viikkoja, jopa kuukausia yhteen menoon. Tykistökeskitykset kattoivat kilometrien levyisen ja syvyisen alueen, josta ei päässyt edes halutessaan juoksemaan pakoon. Sotilaat tunsivat joutuneensa maanpäälliseen helvettiin, josta ei ollut pois pääsyä.⁸

Olosuhteet rintamalla eivät muutoinkaan vastanneet sotilaiden kuvitelmia. Kirjeissään ja päiväkirjoissaan ranskalaiset, saksalaiset ja brittisotilaat valittavat loputtomasta liejusta, syöpäläisistä, kosteudesta ja kylmästä. Myös asemasodan arjen armoton yksitoikkoisuus katkeroi. Yksilön rohkeudella ja kansallisilla hyveillä ei näytänytäkään olevan modernissa sodassa mitään sijaa. Aikalaistermiä käyttäen sotilaista tehtiin 'tykinruokaa' ilman, että he tunsivat voivansa vaikuttaa siihen, mitä heidän ympärillään tapahtui. Ratkaisevia olivat ammustehtaiden tuotantokapasiteetti ja ravinnontuotannon ylläpito. Asevelvollisten osaksi jäi pelkkä lihamylyn rattaissa jauhautuminen.⁹

Pelkurit ja välinpitämättömät

Myös sodanjohto alkoi pian huolestua kansalaissoturien ihanteiden romahtamisesta, sillä sen pelättiin heikentävän sotilaiden suorituskykyä. Jos sotilaat eivät tunteneet vaikuttavansa sodan kulkuun, heillä ei myöskään ollut syytä vaarantaa henkeään vapaaehtoisesti. Miksi uhrata itsensä, kun 'tykinruuaksi' kelpasi kuka tahansa? Sotilaiden pelättiin passivoituvan, mikä antaisi viholliselle henkisen yliotteen ja johtaisi lopulta rintaman murtumiseen.¹⁰

Muitakin huolenaiheita oli. Kurjuutensa keskellä sotilaat saattaisivat samaistua vastapuolen kohtalotovereihinsa ja nähdä molemmat poliitikkojen ja kenraalien aloittaman sodan uhreina. Rintamien ylitse solmittiin ajoittain epävirallisia aselepoja ja lähempääkin veljeilyä esiintyi. Sodanjohtoa molemmin puolin erityisesti huolettanut tapaus sattui jouluna 1914, jolloin osissa länsirintamaa sotilaat keräytyivät ei-kenenkään maalle toivottamaan toisilleen hyvää joulua, vaihtamaan lahjoja ja jopa pelaamaan jalkapalloa.¹¹

Passivoimisen lisäksi juoksuhausot sodan kurjuus lisäsi huolestuttavasti sotilaiden

henkistä ahdistusta. Modernin taistelukuenteen kammottava tyhjiys lamaannutti mieliä. Sota oli pelkkää ilmassa lentäviä ammuksia ja kauhistuttavia ääniä. Vihollisesta ei yleensä näkynyt jälkeäkään, eikä aina edes omissa kuopissaan kyhjöttävistä tovereistaakaan. Kuolema sen sijaan oli aina läsnä, sillä kaatuneita ei usein kyetty korjaamaan pois taistelukentiltä. Sotilaat tunsivat jääneensä yksin makaaberin kuoleman keskelle, ilman toistensa turvaa näkymättömän ja sen vuoksi entistä pelottavamman vihollisen armoille.¹²

Ulkoisten olosuhteiden lisäksi sotilaiden henkistä kestävyyttä koettelivat sietämättömän pitkät taistelujaksot. Tykistökeskitykset saattoivat kestää viikkoja, ja niiden aikana etulinjan sotilaat saattoivat vain kyh-

8. Länsirintaman oloista Niall Ferguson (1999) *The Pity of War*, London: Penguin Books (1st publ. 1998), 339–346. Jonathan Glover (2001) *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*, London: Pimlico (1st ed. 1999), 156–164; Thierry Hardier & Jean-Francois Jagielski (2001) *Combattre et mourir pendant la Grande Guerre (1914–1925)*, Paris: Imago, 41–108. Keegan (1989) 206–239; Lewis (1998) 248–350. O'Connell (1989), 241–246 ja 254–255.

9. Stéphane Audoin-Rouzeau (1992) 'L'enfer, c'est la boue!' teoksessa (ei toim.) *14–18: Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 137–148. J. M. Bourne (2000) 'A personal reflection on the two World Wars', 32–34, sekä Benjamin Ziemann & Klaus Latze (2000) 'German soldiers in victory, 1914 and 1940', 253–263, molemmat teoksessa Peter Liddle, John Bourne & Ian Whitehead (toim.) *The Great World War 1914–45. Volume I: Lightning strikes twice*, London: HarperCollins Publishers. Ferguson (1999) 339–357.

10. Charles Coste (1928a) *La Psychologie du Combat, Thèse pour le doctorat a la faculté des lettres de l'Université de Lyon*, Nancy: Impremie Berger-Levrault, 68–70. Trevor Wilson (1986) *The Myriad Faces of War. Britain and the Great War, 1914–1918*. Cambridge: Polity Press, 160–161. Ranskalaiset saattoivat olla viholliskuvansa suhteen brittejä ja saksalaisia ankarampia joutuessaan sotimaan oman maansa sisällä. Becker & Audoin-Rousseau (1995) 316–318.

11. Alain Barluet (1992) 'Les fraternisations de Noël', teoksessa (ei toim.) *14–18: Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 137–148. Bourke (2000) 71, 73 ja 146–148. Ferguson (1999) 343–344. Jonathan Glover (1999) *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*. London: Pimlico, 159–163. Lewis (1998) 256–257. O'Connell (1989) 256. Epävirallisia jouluaselepoja esiintyi vielä myöhemminkin, joskaan ei enää samassa mittakaavassa.

12. Bourke (2000) 77. Hardier & Jagielski (2001) 127–133. Aikalaisarviosta modernin sodan vaikutuksista Émile Mayer (1917) *Autour de la Guerre Actuelle. Essai de Psychologie Militaire*, Paris: Librairie Chapelot, 154–161.





*Brittisotilas vartiovuorossa uloimmassa etulin-
jassa ensimmäisen maailmansodan aikana.
Kuva: Suomen Kuvapalvelu (Bettmann).*

jöttää maanalaisissa suojissaan ja odottaa joka hetki kuolemaa. Psykkiset ongelmat yleistyivät rintaman molemmin puolin hälyttävällä tavalla. Kymmeniä tuhansia fyysisesti vahingoittumattomia sotilaita oli siirrettävä rintaman taakse hoitoon, eikä suurta osaa heistä voinut enää palauttaa palvelukseen. Vakiintuneet käsitykset kansalaisotilaiden uhrimielestä eivät näyttäneet enää pitävän paikkaansa. Erityistä hämmennystä aiheutti se, että henkinen luhistuminen saattoi kohdata yhtä lailla rohkeina ja tasapainoisina pidettyjä sotilaita ja että upseerit näyttivät olevan sille erityisen alttiita.¹³

Sodan analysoijat

Psykologia oli maailmansodan kynnyksellä varsin uusi tieteenala, johon harvat ammattisotilaat olivat osoittaneet mielenkiintoa. Balttisyntyinen saksalaiskenraali ja sotateoreetikko Friedrich von Bernhardt korosti koulun merkitystä tulevien sotilaiden taistelutahdon motivoimisessa. Isänmaallisen hengen iskostamisen lisäksi koulupoikien älyllisiä ja fyysisiä kykyjä tuli kehittää sotilaallisia näkökohtia ajatellen. Armeijassa alokkaille teroitettaisiin itsenäisen päätöksenteon ja vahvojen yksilöiden merkitystä. Sotakokemusten von Bernhardt uskoi vain vahvistavan sotilaita entisestään. Sota itsessään oli siis paras sotaan innoittaja, eikä suuria psyykkisiä ongelmia pitänyt näin ollen syntyä.¹⁴

Ranskalainen eversti-luutnantti Émile Mayer oli samoilla linjoilla isänmaallisen koulutuksen ja asevelvollisten luontaisen rohkeuden suhteen. Sen sijaan hän oli huolissaan modernin sodan psyykkisistä vaikutuksista sodanjohtoon. Useimpien upseerien mielestä vain aggressiivinen hyökkäys vastasi aikakauden sankari-ihannetta. Uudet aseet olivat kuitenkin tehneet sotakoulujen ylistämästä hyökkäyshengestä itsetuhoisen, ja Mayer pelkäsi tämän masentavan upseeristöä. Hänen tavoitteenaan oli uusi, puolustusta korostava taistelumoraali, ja hän korosti nykyaikaisen asemasodan vaativan itse asiassa suurempaa rohkeutta ja ankarampia uhkauksia kuin minkään aikaisemman sodan.¹⁵

Sekä von Bernhardt että Mayer korosti-

vat sosialismin universaalien kumouksellisuuden tuhoisaa vaikutusta kansalliselle yhtenäisyydelle ja taisteluhengelle. Vähemmän poliittisesta näkökulmasta aihetta lähestyi myöhemmin sotateoreetikkona mainetta kerännyt brittiläinen kapteeni J. F. C. Fuller käsikirjassaan *Training Soldiers for War* (1914). Hänen mukaansa sotilaiden taisteluvalmiutta piti motivaation sijasta yllä vaimomainen valmius totella komentoja. Sotilaskoulutuksessa opittu samojen liikeratojen jatkuva toisto teki niistä lopulta refleksiomaisia. Tällainen ehdollistaminen päti myös kokonaisuun joukko-osastoihin, joista muovautui yhteisharjoittelun avulla jonkinlainen kollektiivinen toimija.¹⁶

Yksikään näistä kolmesta teoreetikosta ei psykologisissa visioissaan esittänyt käytännössä oikeastaan juuri mitään uutta. Äksee-rauksen ehdollistava vaikutus oli tunnettu sotilaskouluttajien parissa vuosisatoja ja kansallisuusaate oli muodostanut pohjan alokkaiden motivoimiselle jo sukupolvien ajan. Jotkut aikakauden ajattelijoista korostivat lisäksi sodan 'ylentävää' vaikutusta rauhan ajan dekadenssiin tottuneiden kansalaisten parissa. Sotaa pidettiin vastauksena ihmisen luonnolliselle tarpeelle purkaa väkivaltaisuuttaan johonkin jaloon päämäärään. Mitään erityistä sanottavaa länsirintaman kurjuudessa elävien apaattisten sotilaiden aktivoimiseksi heilläkään ei kuitenkaan ollut.¹⁷

Varsinaisten psykologien parissa sodankäynnin psyykkiset vaikutukset olivat pitkään herättäneet vain vähän mielenkiintoa. Monet pitivät sotaa länsimaissa menneisyyden ilmiönä, johon ei kannattanut kiinnittää erityistä huomiota. Yhdysvaltalainen funktionalisti William James ei laajalti luetussa, kaksiosaisessa ja lähes puolitoistatuhatta sivua käsittävässä psykologian käsikirjassaan *The Principles of Psychology* (1891) viittaa lainkaan sodan ja väkivallan psyykkisiin vaikutuksiin.¹⁸

Maailmansodan kynnyksellä psykologitkin alkoivat innostua aiheesta. James ja hänen koulukuntansa mukaan väkivaltaisuus oli osa ihmisen itsesuojeluvaistoa, jonka alkukantaista viehätystä ei opittu sivistys voinut täysin poistaa. Brittiläissyntyinen vaim-

toteorian kannattaja William McDougal piti sotaa ja ihmisen luontaista riidanhaluisuutta jopa luovana voimana. Hänen mukaansa tarve puolustautua toisiaan vastaan oli alkujaan pakottanut ihmisyyhteisöt taipumaan sisäiseen vallanjakoon antaen samalla sysäyksen yhteiskunnalliseen kehitykseen.¹⁹

Tulkinta ihmisestä luonnostaan tappajana ei ollut kaikille mieleen. Sosiaalipsykologit halusivat nähdä sotilaat pikemminkin lähimmäistensä ja yhteisönsä puolesta uhrautujina. Ranskalainen Gustave Le Bon korosti yksilön samaistumista suurempaan joukkoon, kansakuntaan tai armeijaan. Hän julisti patriotismin jättävän viime kädessä aina pelkän itsesuojeluvaiston varjoonsa. Le Bon uskoi ihmisen sosiaalisesti sopeutuvaisena myös selviävän mitä haastavimmissa oloissa, jopa juoksuhautojen liejussa, ilman sen suurempia vaikeuksia. Kuten von Bernhardi, myös Le Bon uskoi rohkeuden syntyvän osittain kokemuksesta, joten vaaratilanteet saattoivat vain kasvattaa sitä.²⁰

Sosiaalipsykologeille yhteisyys oli kuria tärkeämpi armeijaa koossa pitävä voima. Upseeri edusti sotilailleen isä- joskus jopa äitihahmoa, joka piti huolta suojateistaan. Brittiläinen Wilfred Trotter etsi ihmisen psyykkisiä juuria laumakäyttäytymisestä. Hän uskoi yksilöiden samaistuvan 'laumaansa', eli kansakuntaan tai vaikkapa armeijaan, ja muuttuvan samalla osaksi jotakin itseään mahtavampaa. Sota edusti kansakunnan kokoontumista yhteen, tilaisuutta yhteishengen kasvattamiseen ja jopa uuden, paremman yhteiskunnan luomiseen.²¹

Vielä yhden näkökulman sodan psykologiaan tarjosivat viettien merkitystä korostavat psykoanalyytikot. Siinä missä sosiaalipsykologit pitivät siviilitaustaa kansalais-sotilaan taistelumotivaation ytimenä, psykoanalyytikolle se saattoikin olla osa itse ongelmaa. Siviiliyhteiskunta muovasi nuorukaisista moraaliltaan ja asenteiltaan sopuisia tukahduttaen heidän luontaisen väkivaltaisuutensa. Sigmund Freud piti tappamista alitajuntaisesti 'luonnollisena' toimintana. Kuoleman ja kuolleiden kohtaaminen taistelulentäällä aiheutti traumoja vain siksi, että

aihe oli siivottu syrjään modernista maailmasta. Kaiken kaikkiaan sota saattoi Freudin mukaan olla sotilaille jopa henkisesti tervehdyttävä kokemus.²²

Pelkureista potilaiksi

Käsite psyykkisistä vammoista oli maailmansodan syttyessä vielä uusi, eikä jälkitraumaattisia stressioireita, eli aikalaiskielenkäytössä 'kranaattikauhua', yleisesti tunnus-tettu sairaudeksi. Paniikkioireita saaneet leimattiin helposti pelkureiksi, ja heidät jopa saatettiin ampua karkureina. Aiheen arkaluontoisuutta lisäsivät kansallishenkiset näkemykset, joiden mukaan mielisairauksien yleisyys heijasti kansakunnan perinnöllistä rappiota.

13. Bourke (2000) 242–267. Myles Dungan (1997) *They Shall Grow Not Old. Irish Soldiers and the Great War*, Dublin: Four Court Press, 85–88. O'Connell (1989) 255–256. Pick (1989) 243 ja 249–250. Peräti neljäsnes

Iso-Britannian armeijasta sodan aikana pysyvästi kotiutetusta vapautettiin palveluksesta psyykkisten ongelmien vuoksi. Lopulta tällaisille tapauksille oli pystytettävä oma vastaanottokeskuksensa, joka nimettiin häveliäästi 'Ei-vielä-diagnosoitujen (hermot)' -osastoksi (Not Yet Diagnosed [Nervous]). Bourke (2000) 246.

14. Friedrich von Bernhardi (1923) *l'Allemagne et la Prochaine Guerre*, Lausanne & Paris: Librairie Payot et Cie, (alkuteoksesta Deutschland und der nächste Krieg, VI aufl. (1913) [erste aufl. 1911]), 172–188 ja 250–268.

15. Mayer (1917) 53–82, 94–122, 154–161 ja 209–253.

16. Bourke (2000) 85–86.

17. Pick (1996) 13–18, 68–72 ja 75–87.

18. William James (1907–1908) *The Principles of Psychology: In two volumes*, London: MacMillan and Co. (1st ed. 1891).

19. Bourke (2000) 97–98. James (1908) 409–415. William McDougall (1912) *An Introduction to Social Psychology*. London: Methuen & Co. (1st ed. 1908), 279–295. Varhaisesta sodan psykologiasta katso myös L. L. Bernard (1944) *War and its Causes*, New York: Henry Holt and Company, 273–281 ja 295–296. William McDougall (1921) *The Group Mind*, Cambridge: Cambridge University Press (1st ed. 1920), 48–61.

20. Gustave Le Bon (1916a) *Enseignements Psychologiques de la Guerre Européenne*, Paris: Ernest Flammarion, 225–241. Gustave Le Bon (1916b) *Premières Consequences de la Guerre*, Paris: Ernest Flammarion, 44–47 ja 63–76. Le Bon vaikuttaa kantaneen taistelustressin sijasta enemmänkin huolta taistelutaukojen rintamalla aiheuttamaan pitkästymiseen! Le Bon (1916b) 78–79.

21. Bourke (2000) 97–98 ja 144–145. Ferguson (1999) 347–349. W. Trotter (1919) *Instincts of the Herd in Peace and War*, New York: The MacMillan Company (1st ed. 1915), 139–155.

22. Ferguson (1999) 357–358. Pick (1996) 239–246.

Ei siis ihme, että 'kranaattikauhun' tulkittiin aluksi mielellään johtuvan pelkästään fyysisistä tekijöistä. Tykistökeskitysten kaltaisten voimakkaiden shokkien oletettiin vahingoittavan hermostoa. Kansakunnan valioita, nuoria asevelvollisia, ei näin voitu epäillä perinnöllisestä degeneraatiosta tai rodullisesta ala-arvoisuudesta. Ruumiillisen vammanhan saattoi saada kuka tahansa. Hoitokeinoina suosittiin hierontaa, ruokavaliota ja lepoa kuntoutuslaitoksissa.²³

Vähitellen kävi kuitenkin ilmi, ettei oletus fyysisestä vammautumisesta pitänyt lääketieteellisesti paikkaansa. Oireet johtuivat siis sittenkin psyykkisistä tekijöistä. Kuolemanpelon ja tappamiseen liittyvän syyllisyyden tunteen pääteltiin aiheuttavan alitajunnan ahdistusta. Kansalliseen sankarimyyttiin kasvatettu sotilas koki itsensä epäkelvoksi huomattessaan, ettei kyennytkään voittamaan pelkoaan ja uhraamaan innolla henkeään. Tappaminen puolestaan pakotti sivistyksen arvot sisäistäneen yksilön kohtaamaan väkivaltaisen minänsä. Seurauksena saattoi olla syvä järkytys ja itsensä kieltäminen. Hoitokeinoina suosittiin puheterapiaa ja potilaan suostuttelemista kohtaamaan traumansa.²⁴

Psyykkisten oireiden tehokas hoito oli armeijan etujen mukaista, mutta 'kranaattikauhun' tunnustaminen sairaudeksi myös huolestutti sotilasjohtoa. Sotilaiden pitäminen taistelulentäällä on positiivisten yllykkeiden lisäksi aina vaatinut aimo annoksen fyysisistä pakottamista. Karkuruudesta ja kieltäytymisistä voitiin kaikissa armeijoissa yhä rangaista kuoleamalla. Minkään muun ei uskottu viime kädessä estävän välittömään kuolemanvaaraan joutuneita sotilaita pakenemasta.²⁵

Toisin kuin fyysisen shokin aiheuttamaan hermostovaurioon, 'alitajunnan neuroosien' uhreihin liittyi jälleen väistämättä myös 'pelkurin' leima. Jos 'pelkuruus' tulkittaisiin sairaudeksi, karkuruuden suitsimista pelotellun ja väkivallan avulla olisi entistä vaikeampi perustella. Lisäksi sotilaat voisivat teeskennellä neuroottisia oireita saadakseen vapautuksen rintamalta. Niinpä hoidon suunnittelussa tuli pitää huolta siitä, että se olisi mahdollisimman epämukavaa ja nöy-

ryyttävää huijareiden lannistamiseksi. Sama kohtelu koitui tietenkin myös aitojen potilaiden kohtaloksi, mutta tätä ei välttämättä pidetty kovin pahana rintamalta psyykkisistä syistä luistavia 'pelkureita' kohtaan.²⁶

Tutkiessaan potilaitaan psykologit oppivat myös paljon uutta ihmismielestä. Pelon ja syyllisyyden ohella sotilailta näytti olevan muitakin voimakkaita tunteita työstettäväksi. Maskuliininen toverihenki ja keskinäinen uhratuvaisuus oli toki aina mielletty osaksi soturikulttuuria, mutta nyt siinä nähtiin viittauksia piilevään homoseksuaalisuuteen. Vieläkin hämmentävämpää oli havaita, että tappaminen ja muut väkivallanteot, jopa raiskaukset ja kidutus, saivat monissa aikaan voimakkaita mielihyvän tunteita.²⁷

Tämä oli todella hälyttävä huomio, eikä vähiten kyseisiä tunteita kokeneille sotilaille itselleen. Siviiliyhdistykunnan kansalaiseksi kasvatetulle asevelvolliselle tällaiset salatut ja kielletyt mielihyvän tunteet saattoivat vain pahentaa tappamiseen liittynyttä syyllisyyttä. Jotkut kokivat olevansa moraalisesti tai henkisesti sairaita. Sotilaskouluttajat ja papit tekivät parhaansa vakuuttaakseen asevelvolliset siitä, ettei sodassa tappaminen ollut syntiä eivätkä normaalit moraalisäännöt päteneet rintamalla. Kaikkiin heidän perustelunsa eivät kuitenkaan tehneet vaikutusta.²⁸

23. Bourke (2000) 250 ja 257. Pick (1996) 243 ja 249–250.

24. Bourke (2000) 250–251 ja 257. Pick (1996) 243 ja 250–257.

25. Teloitukset olivat länsirintamalla itse asiassa varsin harvinaisia. Eniten niitä tekivät britit (286 teloitusta) huolimatta siitä, että vuoteen 1916 asti heidän sotilaansa olivat vapaaehtoisia eivätkä asevelvollisia. Ranskalaiset teloittivat omiaan jonkin verran brittejä vähemmän ja saksalaiset selvästi harvemmin. Dungan (1997) 88–94. Ferguson (1999) 346–347. Hardier & Jagielski (2001) 75–86. Pick (1996) 252.

26. Ainakin britit ja saksalaiset kokeilivat sotaneuroosien parantamisessa sähköshokkeja. Bourke (2000) 258. Ferguson (1999) 342. Pelkurin leimasta Bourke (2000) 259.

27. Bourke (2000) 13–43 ja 215–241. Ferguson (1999) 347–349 ja 358–364.

28. Kansallishengen elähdyttämät papit pitivät sotaa ristiretkenä oikean asian puolesta. Taistellessaan Jumalan nimeen sotilaat eivät olleet itse vastuussa teostaan eikä tappaminen syntiä. Bourke (2000) 151–170, 270–275, 288–293 ja 301–302. Ferguson (1999) 355–357. Glover (2001) 119–132.

Omantunnon tuskat eivät suinkaan koskeneet kaikkia, ja jotkut heittäytyivät tappajan rooliinsa liiankin innokkaasti. Psykologit havaitsivat tappamisvietin olevan niin vahva, että sotilaiden henkiset ongelmat eivät aina johtuneetkaan väkivallan käytöstä vaan sen puutteesta. Monet olivat lähteneet sotaan haaveillen vihollisen tappamisesta omin käsin. Länsirintaman asemasota ei tarjonnut tähän tarpeeksi tilaisuuksia, mistä seurasi turhautumista ja itsensä tarpeettomaksi tuntemista.²⁹

Miehen tie

Sodan psykologisointi nosti väistämättä esiin myös väkivallan yhteydet sukupuoleen ja seksuaalisuuteen.³⁰ Sotaa on perinteisesti pidetty miehisenä alueena, jossa naisilla ei ole sijaa. Osittain syy on puhtaan käytännöllinen. Sodassa on tarvittu fyysisistä voimaa ja tässä suhteessa naiset ovat luonnostaan epäedullisessa asemassa. Koska yhteiskunnan tuotantoon ja ylläpitoon liittyvät toiminnot täytyy hoitaa myös sodan aikana, on vähiten taistelukelpoiset yksilöt, naiset, lapset ja vanhukset, keskitetty näihin tehtäviin. Taistelukentille on lähetetty ensi sijassa nuoria, usein naimattomia miehiä, joiden on katsottu soveltuvan sotilaan rooliin parhaiten.

Miesten määrittäminen 'luonnostaan' so-
tureiksi on kuitenkin synnyttänyt myös voimakkaan maskuliinisia, miehistä ylemmyyttä korostavia tunteja. Miesten on katsottu edustavan aggressiivista, dominoivaa luonteenlaatua, kun taas naiset ovat passiivisia, heikkoja ja alistuvia. Miehet ovat rohkeita, naiset pelokkaita. Lisäksi naisen roolin synnyttäjänä on väitetty tekevän hänestä kyvyttömän tappamiseen. Naisten tehtävänä on luoda elämää, ei tuhota sitä.³¹

Tällaiset vakiintuneet näkemykset saivat ensimmäisen maailmansodan aikoihin tukea monilta psykologeilta. Nainen ei 'neurootisuusensa' tähden kestänyt sodan henkistä painetta eikä kyennyt tappamaan yhtä helposti kuin mies, joskin hän oli valmis painostamaan miehiä sotaan perheensä ja kotinsa puolesta. Sotaneuroosien väitettiin vaivaavan erityisesti sellaisia miehiä, joissa

esiintyi 'feminiinisiä' piirteitä, kuten herkkyyttä, vastenmielisyyttä tappamista kohtaan sekä pidättyvyyttä suhteessa vastakkaiseen sukupuoleen. Parannuskeinoina suositeltiin maskuliinisuuden korostamista ja kovaa ruumiillista työtä.³²

Ranskalainen morfologia uskoi yksilöiden henkisten kykyjen heijastuvan heidän ulkoisiin piirteisiinsä. Psykologien suosituksesta alokkaat jaettiin neljään somaattiseen tyyppiin, joiden perusteella määriteltiin jokaiselle parhaiten soveltuvat tehtävät. Lihaksikkaista ja kookkaista tuli hyviä rivisotilaita, kun taas pienikokoiset olivat sisukasta upseeriainesta. Pehmeän feminiinisisistä ei ollut kuin huoltotehtäviin.³³

Väkivallan seksuaalinen luonne paljastui aseisiin liitetyissä tuntemuksissa. Sotilaiden havaittiin kohtelevan asettaan usein hellästi ja kutsuvan sitä feminiinisisillä nimityksillä. Pistin oli ensimmäisen maailmansodan aikana jo varsin anakronistinen ase. Vain muutama promille kaatuneista kuoli pistohaavaan. Useimmat sotilaat olivat kuitenkin haluttomia luopumaan pistimestään ja sitä

29. Bourke (2000) 248–249. Käytännössä vahvin vihan tunteiden nostaja lienee kuitenkin ollut toverin puolesta 'kostaminen'. Ferguson (1999) 362–363.

30. Katso esim. Saksassa tehtyä tutkimusta koululasten sotänäkemyksistä William Stern & Otto Lipmann (toim.) (1915) *Jugendliches Seelenleben und Krieg: Materialien und Berichte. Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie und psychologische Sammel-fordnung*, Leipzig (ei kustantajaa), 71–82.

31. Bourke (2000) 310–312. Pick (1996) 15–18 ja 70. Sodasta ja maskuliinisuudesta Barbara Ehrenreich (1998) *Blood Rites. Origins and history of the passions of war*, London: Virago Press (1st publ. 1997), 117–241. Klaus Theweleit (1989) *Male Fantasies. Volume 2. Male bodies: psychoanalyzing the white terror*. Minneapolis: University of Minnesota Press (alkuteos *Männerphantasien* julkaistu 1978).

32. Bourke (2000) 253–254, 257 ja 306–344. Ferguson (1999) 362. Wilson (1986) 155 ja 705–707. William James tosin oletti, että naiset eivät vain uskaltaneet toteuttaa väkivaltaisia taipumuksiaan samassa määrin kuin miehet. James (1908) 415. Sodan henkinen 'miehisuus' voitiin viedä niin pitkälle, että sen odotettiin kokonaan syrjäyttävän yhteiskuntaa 'jäytävän' seksuaalisuuden ja muun ruumiillisen 'dekadenssin'. Samuel Hynes (1990) *A War Imagined. The First World War and English Culture*, London: The Bodley Head, 60–62. Todellisuudessa myös naiset vaativat saada osallistua sotaan. Yksistään Iso-Britannian armeijassa palveli maailmansodan aikana 80.000 naista huolto- ja tukitehtävissä. Bourke (2000) 315. Wilson (1986) 154.

33. Bourke (2000) 109–110 ja 113–115.

esiteltiin mielellään kivääriin kiinnitettynä. Myös teoreetikot korostivat pistintaisteluun koulutettujen sotilaiden henkistä yliotetta niihin, jotka kammosivat ihmisen surmaamista omin käsin. Psykologeille pistimen merkitys oli kuitenkin toisaalla. Kirjeissään kotiin monet sotilaat kertoivat innostunein sanakääntein mielikuvituksellisia tarinoita siitä, kuinka he olivat surmanneet vihollisensa työntämällä pistimen tämän vatsaan. Yleensä tällaiset kirjeet osoitettiin naisille: vaimoille, tyttöystävälle, äideille ja siskoille.³⁴

Psykologia sodan palveluksessa

Uudet psykologiset tulkinnat sodan henkistä ulottuvuuksista eivät vielä ensimmäisen maailmansodan aikana aiheuttaneet suuria muutoksia sotalaitosten toimintaan. Sosiaalipsykologit vain korostivat vallitsevan patrioottisen kasvatuksen merkitystä sotilaskoulutuksessa. Varsinkin Saksassa tähän liittyi myös preussilaisen kurinalaisuuden ylistäminen. Viholliseen kohdistetun vihan kanavoiminen kansakunnan päättäväisyyden tueksi nousi kaikkialla entistä tärkeämpään asemaan. Ahdasmielisen nationalismin elähdyttämät ihmiset osoittautuivatkin innokkaiksi uskomaan ja levittämään tarinoita vihollisen väitetyistä raa-kuuksista. Näin vahvistettiin kuvaa kansalaisotilaista puolustamassa kotia, isänmaata ja sivistystä lähes epäinhimillistä vihollista vastaan.³⁵

Pisimmälle 'vihakasvatus' vietiin Iso-Britanniassa, jossa sotilaille kehitettiin sen pohjalta kokonaan uusi koulutusmalli. Nöyryytävien ja armottomien koulutusmenetelmien avulla pyrittiin alokkaissa aiheuttamaan väkivaltaisia patoumia ja turhautumia siviilielämän 'pehmeiden' vastapainoksi. Syntynyt viha tuli sitten kohdistaa viholliseen muun muassa aggressiivisuutta korostavien pistinharjoitusten avulla. Koska sotilaat saattoivat sokean raivon vallassa olla vaarallimpia itselleen kuin viholliselleen, koulutuksessa painotettiin myös kylmäverisyyttä ja tehokkuutta.³⁶

Potilasjonojen lyhentämisessä psykologien ponnistelujen tulokset jäivät myös ra-

jallisiksi. Psykykkisesti vammautuneiden osuus kaikista palveluksesta vapautetuista pysyi suurena sodan loppuun asti. Kapiointi ja karkuruus jäivät länsirintamalla pelättyä vähäisemmiksi, mutta psykykkisen koulutuksen sijasta tämä näyttää ensisijaisesti johtuneen sotilaallisesta byrokratiasta ja toimivasta huollosta. Tärkeimmät henkisen kestävyuden ylläpitäjät olivat lopulta pikemminkin fyysisiä kuin psykykkisiä: lämpimät vaatteet, ruoka, lepo, vapaa-aika ja monille erityisesti alkoholi. Myös kansallishengellä, sankari-ihanteilla ja uskonnollisella hurmoksella oli toki osuutensa.³⁷

Psykologian valjastaminen sodan palvelukseen merkitsi kuitenkin uutta säröä sotalaitoksen itsenäisyydessä. Määrittelemällä 'kranaattikauhun' sairaudeksi psykologit saivat vaikutusvaltaa alueella, jonka sodanjohto olisi mielellään pitänyt täysin omissa käsissään. Kurinpito rangaistuksineen liittyi keskeisesti sotalaitoksen perinteiseen vallankäyttöön. Nyt myötätuntoiset psykologit saattoivat pelastaa potilaitaan sotaoi-

34. Bourke (2000) 45–46, 51–55, 58–61, 89–93 ja 144. Hardier & Jagielski (2001) 73–74. O'Connell (1989) 200.

35. Sotapropagandan käytöstä Bourke (2000) 228–229 ja 237. Becker & Audoin-Rousseau (1995) 287–303. Glover (1999) 174–175. Le Bon (1916a) 283–290. Gary S. Messinger (1992) *British Propaganda and the State in the First World War*. Manchester & New York: Manchester University Press, 71–84. Pick (1996) 136–164. Wilson (1986) 156 ja 182–191. Saksalaisesta vihakasvatuksesta kouluissa Bernard (1944) 297.

36. Bourke (2000) 71–72 ja 80. Asenteiden koveneminen näkyi myös sankaruuden perusteiden arvioinnissa. Brittisotilaille ei enää myönnetty mitaleja niinkään tovereidensa pelastamisesta kuin vihollisen tappamisesta. Bourke (2000) 132–133.

37. Becker & Audoin-Rousseau (1995) 318–322. Coste (1928a) 70–76. Ferguson (1999) 344–357. Hardier & Jagielski (2001) 133–135. Peräti neljää viidesosaa psykykkisiä oireita kärsivistä brittisotilaista ei enää voitu palauttaa rintamille. Sodan jälkeen 65.000 brittiä sai invalidieläkettä neuroottisten oireiden takia, yhdeksän prosenttia kaikista avustuksen saajista. Bourke (2000) 256 ja 341–342. Vaikka omalla maallaan taisteleville ranskalaisille karkaaminen olisikin käytännössä ollut muita helpompaa, jäi karkuruus heidän parissaan vain noin 50.000:een sotilaaseen. Kaikkiaan ranskalaisia palveli sodan aikana rintamilla runsaat kahdeksan miljoonaa. Charles Coste (1928b) *La Psychologie Sociale de la Guerre. Thèse complémentaire pour le doctoriat présentée à la faculté des lettres de l'Université de Lyon*, Nancy: Imprimerie Berger-Levrault, 17–19. Karkuruus alkoi yleistyä länsirintamalla vasta sodan viime vaiheissa saksalaisten parissa. Ferguson, 1999, s. 344.

keudelta lähettämällä heidät mielisairaaloihin.³⁸

'Vihakasvatuksen' myötä sotilaskouluttajatkin menettivät osan päätäntävaltaansa. Uusien koulutusmenetelmien tulosten arviointi muuttui hankalaksi ilman psykiatrian ammattisanaston hallintaa. Psykologien analyysit onnistuivat muutoinkin hämmentämään sotaväen perinteistä kuvaa itsestään. Eräiden arvioiden mukaan parhaat sotilaat olivat usein vähälahjaisia ja taipumuksiltaan rikollisia, ehkä myös homoseksuaaleja. Tämä ei todellakaan ollut se sotilaan malli, jota armeijan parissa haluttiin vaalia.³⁹

Psykologit olivat näin päässeet tunkemaan jalkansa sotalaitoksen sisään, aivan kuten kemistit ja fyysikot olivat tehneet ase-tekniikan vallankumouksen ja taloustutkijat modernin sotatalouden synnyn myötä. Gustave Le Bon julisti psyykkisten tekijöiden

olevan avainasemassa kaikilla sodankäynnin aloilla, myös strategian ja sodan päämäärien suunnittelussa. Niinpä hän katsoi myös asiakseen tarjota kirjoituksissaan ohjeita siitä, kuinka poliitikkojen ja kenraalien tulisi oikein käydä sotaa. Armeija ei todellakaan ollut entisensä.⁴⁰ ■

38. Tällä tavoin sota-oikeudelta pelastettujen joukossa oli muun muassa englantilainen runoilija Siegfried Sassoon. Kaikki lääkärit eivät toki halunneet näin menetellä ja moni asetti patriotismin potilaan edun edelle. Psykologit joutuivat muutoinkin joustamaan lääkärietiikastaan yrittäessään ylläpitää sotilaiden taistelumoraalia tietoisena hengenvaarasta, johon nämä rintamalla joutuivat. Bourke (2000) 263–265.

39. Sotaneuroosiin taipuvaisia saatettiin pitää toveritään "sivistyneempinä". Bourke (2000) 260. Homoseksuaalisuudesta Ferguson (1999) 348–349. Sodalla oli vaikutuksensa myös psykiatriaansa itseensä, sillä se auttoi psykoanalyysin tuntemuksen leviämistä lääkäreiden parissa. Pick (1996) 248–257.

40. Le Bon (1916a) 9–11 ja 244–268.